

מניין השנים וסדר העיבורים בתקופת הגאונים
רחמים שר שלום
סיני, כרך קכ"ח תשרי-ניסן תשס"א עמ' קס-קעט
(בתוספת השלמות ותיקונים מאת המחבר למהדורת האינטרנט תשס"ה)

ד ש

תוכן המאמר

- א. תקופת "סוד העיבור" - בין המאה הרביעית למאה התשיעית
- ב. עיבור השנים מימי הלל ועד ראשית תקופת הגאונים
- ג. סדר העיבורים במחזור בתקופת הגאונים
- ד. המניינים השונים לבריאת העולם וסדר העיבורים בהם שיטתו של בעל "סדר עולם" - מניין שנים שלמות
1. מניין בריאת העולם התלמודי - המניין למולד אדם
2. המניין לבריאת העולם למולד בהר"ד - המניין הנהוג היום
3. סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט; ג"ב - גג"ג - ב"ג; גבטב"ג
- סדר העיבורים גבטב"ג
- ו. מדוע העדיפו בני בבל את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט
- ז. עדויות שסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט הוא אותו סדר עיבורים שנהוג בימינו
- א. עדותו של יהושע בן עלאן - מחכמי העיבור בסוף המאה ה-9
- ב. עדות מתוך אגרת ששלחו חכמי העיבור בבבל לעמיתיהם בא"י
- ג. עדותו של רב האי גאון - סוף המאה העשירית
- ד. עדותו של אלבירוני בחיבורו מראשית המאה ה-11
- המשותף לכל העדויות הנ"ל מתקופת הגאונים
- ח. סדר העיבורים בהז"ג-יג"ח במניין למולד וי"ד הוא אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט
- במניין למולד בהר"ד הנהוג בימינו
- ט. סדר העיבורים במניינים השונים - סיכום בעזרת תרשים
- י. התיאוריה של אריאל כהן לאור הגילויים על מחלוקת רס"ג ובן - מאיר
- יא. מניין השנים בחיבורו של אלחוארזמי
- יב. מדוע ניצח המניין למולד בהר"ד
- יג. סיכום הערות

בשנת 359 לספירה התקין הלל ב"ר יהודה נשיאה שמכאן ואילך יקבעו חודשים ושנים על פי חשבון בלבד. אין אנו: **תקציר**
יודעים בוודאות לפי אלו כללים עיברו אז את השנים
בימינו נהוג בכל קהילות ישראל מנין שנים אחיד לבריאת עולם, וסדר השנים המעוברות הוא גו"ח אדז"ט. בתקופת
הגאונים היו נהוגים מניינים שונים לבריאת עולם, וסדר עיבורים שונה

סדר עולם, עיבור, מולד תוהו, מולד אדם: **מילות מפתח**

א. תקופת "סוד העיבור" - בין המאה הרביעית למאה התשיעית

מהמשנה והתלמודים אנו למדים שבימיהם קבעו חודשים עפ"י ראיית הירח ועיברו שנים עפ"י סימני האביב וחשבון התקופות. בדרך זו נהגו לקבוע
חודשים ושנים עד אמצע המאה הרביעית, אז תיקן ר' הלל בן יהודה נשיאה שמעתה ואילך יקבעו חודשים ושנים עפ"י חשבון בלבד. תקנת הלל אינה מזכרת
בתלמודים ואינה מובאת בספרות הגאונים. לראשונה אנו שומעים על תקנתו של ר' הלל הנ"ל מר' אברהם בר-חייא הנשיא (המאה ה-12). ב"ספר
העיבור"¹ הוא מביא מסורת משמו של רב האי גאון, ממנה ניתן להבין שבשנת תר"ע לשטרות
(359 לספירה) תיקן הלל הנ"ל את חשבונות העיבור הנהוגים היום. הרמב"ן חוזר ומזכיר מסורת זו בספר הזכות (פ"ד של גיטין) והדברים התפשטו
והתקבלו בישראל כמסורת.
בעקבות גילויים שונים, ובעיקר בעקבות חשיפתם של מסמכים ותעודות מהגניזה הקהירית, הגיעו חוקרי הלוח העברי למסקנה שמסורת זו על תיקון הלוח
במאה הרביעית אכן נכונה ביסודה אלא שאין היא מדויקת. התקנה של ר' הלל הנ"ל מתייחסת לחשבונות העיבור באופן כללי אך אין היא מתייחסת לפרטי
החשבונות ולכללים כפי שהם נהוגים היום. בידינו הוכחות², שהכללים והחשבונות הנהוגים היום, אינם בדיוק אותם כללים וחשבונות שהיו נהוגים בתקופה
שבין המאה הרביעית למאה התשיעית.

מהגילויים וההוכחות שהציגו בפנינו החוקרים מצטיירת תמונה לפיה מהמאה הרביעית ועד המאה התשיעית - תקופה של כ-500 שנה - היו חשבונות
העיבור בבחינת "סוד העיבור", אלה היו מסורים בידי חבורה קטנה של יחידי סגולה³, מעין "ועד" או "מוסד" לענייני העיבור, שמקום מושבו בא"י, אשר
ישבו ודנו מה תהיה קביעתה של השנה הבאה (או השנים הבאות) ואת החלטתם הודיעו לכל קהילות ישראל בעולם.
הכללים והחשבונות בתקופה זו היו הולכים ומשתכללים ורק סמוך לשנת ד' ת"ר - 4600 (= 840 לספירה) הם קיבלו את צורתם הסופית כפי שהם ידועים

לנו היום. בכל אותם חמש מאות שנה לא פורסמו כללי הלוח ברבים מסיבה פשוטה: הכללים והחשבונות היו בתהליך של התפתחות וגיבוש וטרם נקבעו סופית.

למעשה, רובם של החשבונות והכללים סוכמו (גם דלפו החוצה) כבר בסוף המאה השמינית, אך די היה בפרט קטן מחשבונות העיבור שלא היה ידוע, כדי למנוע את האפשרות לקבוע את השנה עפ"י הכללים שנודעו⁴. חוקרי הלוח הדגולים ח"י בורנשטיין וצ"ה יפה הוכיחו בחיבוריהם⁵, שכבר בסוף המאה השמינית נקבע וגם נודע לחכמי בבל סדר העיבורים כפי שהוא נהוג בימינו ואילו באמצע המאה ה-9 נחתמו למעשה כל הכללים על פיהם אנו קובעים את הלוח הנהוג בימינו⁶. והנה מופיע כעת פרופ' אריאל כהן ומבקש להוכיח שסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט במחזור של י"ט שנים נקבע רק במאה העשירית... לדבריו⁷, עד המאה העשירית היה נהוג סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט⁸, אותו התקין הלל במאה הרביעית. את ההוכחה לתיאוריה שלו הוא מוצא בחיבורו של אלחוארזמי על הלוח העברי⁹. חיבור שנכתב בשנת 1135 לשטרות היא שנת 824 לספירה. לפי חיבור זה, השנים המעוברות במחזור של 19 שנה הן השנים 3, 5, 8, 11, 14, 16, 19. (כלומר, לפי הסימן¹⁰ גה"ח-אדו"ט).

בהמשך נביא עדויות של חכמי עיבור מלומדים מהמאה העשירית שמצביעים על סדר השנים המעוברות גה"ח-אדו"ט שהיה נהוג בימיהם, ומסבירים שהוא למעשה אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט¹¹ הנהוג בימינו. אין שום ספק שגם אלחוארזמי כמו כל המלומדים וחכמי העיבור באותה תקופה מציין את סדר השנים גה"ח-אדו"ט המעוברות והוא מתכוון לסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט הנהוג בימינו. בהמשך חיבורנו נמצא הסברים לשאלה: מדוע נמצאו חכמים שהעדיפו את השימוש בסדר השנים גה"ח-אדו"ט.

ב. עיבור השנים מימי הלל ועד ראשית תקופת הגאונים

כאמור לעיל, תקופה זו שבין המאה ה-4 למאה ה-9, יש לראותה כתקופה של "סוד העיבור". אין בידינו שום עדות, הוכחה או רמז כל שהוא לגבי הכללים או ההנחיות שקבע הלל¹². מהספרות הבתר-תלמודית ניתן להבין שבתקופה זו עוד לא היה סדר עיבורים קבוע ועל עיבור השנה הייתה דרושה החלטה מיוחדת.

הנה לפנינו תיאור של ההתכנסות והדיון לעיבור השנה כפי שהוא מובא במדרש שמות רבה (טו, כ) - מדרש שזמן חיבורו מיוחס לתקופה זו: "כשהיו רבותינו נכנסים לעבר את השנה, נכנסים עשרה זקנים בקיאים לביהמ"ד ואב בי"ד עימם, ונועלין את הדלתות ונושאין ונותנין בדבר כל הלילה. בחצי הלילה אומרים לאב בי"ד מבקשים אנו לעבר את השנה, שתהא השנה הזאת י"ג חודש, גזר את עמנו? והוא אומר להם מה שדעתכם אף אני עמכם..."

בתקופת התלמוד היה נהוג (עפ"י סנהדרין י') לפתוח את הדיון בנושא עיבור השנה בשלושה חברים, נשאו ונתנו בחמשה וגמרו בשבעה, ואילו כאן מדובר בהתכנסות של "עשרה זקנים בקיאים". ברור, אפוא, שמדובר כאן בתקופה הבתר-תלמודית. כלומר בתקופת "סוד העיבור", בה עוד לא היה סדר העיבורים קבוע, שכן אם היה להם אז סדר עיבורים קבוע הם לא היו מזקקים לדיון רציני של "עשרה זקנים בקיאים" עם "נעילת דלתות" ונושאין ונותנין כל הלילה" ולבסוף גם זקוקים לאישורו של אב ביה"ד.

יש מקום להניח שבדרך כלל היה סדר העיבורים ידוע ולא היה זה שונה בהרבה מסדר העיבורים הנהוג היום¹³. ולפי זה נצטרך לומר שעפ"י הייתה ההתכנסות הנ"ל עניין של טקס לצורך הכרזה רשמית על עיבור השנה, והדיון היה אפוף בהילה של קדושה כדי לתת משנה תוקף להחלטה על עיבור השנה. עם זאת מן הראוי להדגיש שאין אנו יודעים היום בוודאות באיזה חשבון תקופות השתמשו אז וגם אין אנו יודעים מה היה אז היום הקובע לעיבור השנה (כלומר התאריך שחייב לחול בתקופת ניסן). האם היה זה "ד בניסן (יום הקרבת הפסח), או ט"ו בניסן (א' של פסח), או ט"ז בניסן (יום הקרבת העומר) כדברי רב הונא (ר"ה כא, א).

ג. סדר העיבורים במחזור בתקופת הגאונים

הגניזה הקהירית שנתגלתה במאה ה-19 סיפקה לנו שפע של עדויות, ובהן גילויים מפתיעים על הלוח העברי במאות התשיעית והעשירית. לו היה פרופ' אריאל כהן מטריח עצמו לעיין במסמכים ובעדויות שנתגלו, לא היה מזקק לתיאוריה אליה הגיע על סמך הבנה לא נכונה של דברי אלחוארזמי ועל סמך פירוש מוטעה של הנתונים המובאים בחיבורו.

לפי התיאוריה שמעלה אריאל כהן, הגאונים במאה העשירית הם שהתקינו לנו את סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט הנהוג היום, במניין השנים למולד בהר"ד. והנה עיון בחיבורים או במסמכים מתקופת הגאונים בבבל (מהמאה התשיעית ועד המאה ה-11) מגלה לנו, שלא נמצא אפילו מקור אחד שיזכיר את סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט. המקורות מזכירים את סדר העיבורים בהז"י-גו"ח, וכן את סדר העיבורים אדו"ט-בה"ז, וגם את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט שמביא אלחוארזמי בחיבורו. כל סדרי העיבור הנ"ל מכוונים למעשה לסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט הנהוג היום, ובכל זאת את גו"ח-אדז"ט אין מוצאים במקורות בבליים.

להלן נראה שהסיבה לכך היא שבמזרח השתמשו אז במניין-למולד-אדם, בו עיברו את השנים בהז"י-גו"ח, והגאונים הביעו התנגדותם לשימוש במניין למולד בהר"ד. ננסה להבהיר את הדברים ע"י הצגתם של המניינים השונים לבריאת העולם.

ד. המניינים השונים לבריאת העולם וסדר העיבורים בהם

בתקופת הגאונים היה נפוץ השימוש במניין שטרות וכמניין לוואי שימש אז גם המניין לבריאת העולם, על פיו קבעו את סדר העיבורים במחזור. אך במניין לבריאת העולם לא הייתה אחידות ואנו מוצאים שלש שיטות של מניינים לבריאת העולם שהיו נהוגים באותם ימים:

1. שיטתו של בעל "סדר עולם" - מנין שנים שלמות

לפי שיטה זו מונים את השנים השלמות עד השנה בה אנו עומדים (ולא עד בכלל)¹⁴ לדוגמא: מן היום בו נברא אדם ועד השנה בה חרב הבית (ולא עד בכלל) חלפו 3828 שנים ובמניין זה קובעים שהשנה בה חרב הבית היא שנת ג' תתכ"ח.

2. מניין בריאת העולם התלמודי - המניין למולד אדם

שנים אזי המאורע חז"ל שאימצו את מנין השנים לבריאת העולם שב"סדר עולם" הוסיפו לו שנה, כי אם אנו אומרים שעד השנה בה ארע המאורע חלפו . מניין זה נקרא גם "המניין לבראשית". וכאשר קבעו על פיו את נקודת המוצא "המעוגלת" לחשבון המולדות של הלוח העברי שחלעצמו חל בשנה 1 + ביום שישי - בו נברא אדם - בשעה י"ד¹⁵, הוא נקרא גם "המניין למולד וי"ד" (יום ו', שעה י"ד). כלומר המנין שמתחיל בשנה בה חל מולד תשרי ביום שישי בשעה י"ד.

בצדו של מניין שטרות השתמשו הגאונים במניין זה של בריאת העולם. לפי מניין זה נחרב בית שני בשנת ג' תתכ"ט (=3829).

3. המניין לבריאת העולם למולד בהר"ד - המניין הנהוג היום

תחילתו של "המניין לבריאת העולם" הנהוג היום, היא שנה אחת לפני המניין למולד אדם. להלן ננסה להסביר מדוע הוסיפו שנה למניין למולד אדם.

נמצאו חכמים שטענו: אומנם אדם הראשון נברא בא' בתשרי אבל בריאת העולם החלה בכ"ה באלול של השנה הקודמת, ומדוע תיגרע שנה זו מחשבון

השנים? ועפ"י הכלל שגם יום בשנה חשוב כשנה, הנה בא' בתשרי' בו נברא אדם תתחיל השנה השניה לבריאת העולם... ע"י חישוב המולדות לאחר מצאו שמולד תשרי של השנה שקדמה למולד אדם (כלומר למולד וי"ד) נופל **ביום שני, שעה חמישית ו-204 חלקים**. ובקיצור: **ב'ה'ר"ד**. לכן קראו למניין זה **"המניין לבהר"ד"**. שנה זו¹⁷ הייתה עדיין שנת "תוהו ובוהו", לכן יש קוראים למניין זה **"המניין למולד תוהו"** או **"המניין למולד בוהו"**¹⁸ היו שרצו לייחס למניין זה את המונח **"מניין יצירה"** אבל היום אין מקפידים על כך ו"מניין יצירה" הוא מושג נרדף ל"מניין בריאת העולם".

לפי מניין זה שנת החורבן של בית שני היא שנת ג' תת"ל (=3830) היא שנת 70 לספירה¹⁹. שנה ראשונה במניין שטרות לפי מניין-בריאת העולם-למולד-בהר"ד הנהוג בימינו היא שנת ג' ת"נ (=3450)²⁰ והסימן שנתנו לזה הוא **"גנת בית המלך"**²¹. ולפי זה ההבדל בין המניין לבריאת העולם הנהוג בימינו לבין מניין שטרות הוא 3449. בימינו הכל משתמשים אך ורק במניין זה של בריאת העולם, וסדר העיבורים במחזור הוא גו"ח-אדז"ט, ואין בעיות ואין טעויות בזיהוייה של השנה.

לא כן היו פני הדברים בתקופת הגאונים. אז רווחו במקומות שונים מנינים שונים והיה מקום לטעויות ולבלבולים בין המנינים השונים. במזרח, כלומר בבבל ובארצות הסמוכות לה, הקפידו הגאונים להשתמש במניין למולד אדם (=מולד וי"ד) בצד המניין לשטרות וסדר העיבורים במחזור היה בהז"ג-גו"ח²² והיו כאלה שהשתמשו במניין לפי שיטתו של בעל "סדר עולם" כנ"ל²³: (שנים שלמות שחלפו עד לשנה - ולא עד בכלל) ואלה עיברו במנינם את השנים אדו"ט-בה"ז במחזור. אבל את המניין השלישי לבריאת העולם - המניין למולד בהר"ד - אין אנו מוצאים בבבל בתקופת הגאונים, וכפי שנראה להלן גם סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט אינו מזכר בדרך-כלל בתעודות ובייבורים שמקורם בתקופת הגאונים בבבל, משום שהגאונים התנגדו לשימוש במניין למולד בהר"ד. כדי שהדברים יהיו ברורים נציג כאן טבלה מסכמת לשלושת המנינים:

טבלת סיכום לשלושת המנינים לבריאת העולם

המניין וכינויו	סדר העיבורים במחזור	שנת חורבן בית שני במניין זה	תחילת מניין שטרות במניין זה
המניין לשיטת בעל "סדר עולם". (שנים שלמות שחלפו עד המאורע)	א' ד' ר' ט' י"ב ט"ז י"ז 17 15 12 9 6 4 1 (אדו"ט-בה"ז).	ג' תתכ"ח (3828)	ג' תמ"ח (3448)
המניין למולד אדם. המניין למולד וי"ד. המניין לבראשית. מניין בני מזרח (בבל). המניין התלמודי לבריאת העולם	ב' ה' ד' י' י"ג ט"ז י"ח 18 16 13 10 7 5 2 (בהז"ג-גר"ח)	ג' תתכ"ט (3829)	ג' תמ"ט (3449)
המניין למולד תוהו. המניין למולד בהר"ד. המניין למולד בוהו. מניין בני מערב (א"י, איטליה ספרד).	ג' ר' ח' י"א י"ד י"ז י"ט 19 17 14 11 8 6 3 (גר"ח-אדז"ט)	ג' תת"ל (3830)	ג' ת"נ (3450)

ה. סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט; ג"ב - גג"ג - ב"ג; גבטב"ג

בימינו משתמשים הכל במניין השנים לבריאת העולם למולד בהר"ד והשנים המעוברות במחזור הן השנים גו"ח-אדז"ט. לעומת זאת בתקופת הגאונים היה נהוג בבבל מניין השנים למולד וי"ד, לכן סדר השנים המעוברות במחזור היה בהז"ג-גו"ח. סדר עיבורים זה בו מעברים את השנה השניה במחזור נראה בעייתי, משום שההסבר המקובל לעיבור שנים היה, שאנו מעברים את השנה כאשר עודף הימים של שנות חמה על שנות לבנה מצטבר לשיעור של 30 יום בקירוב. בשנת חמה יש עודף של כ- 11 יום על שנת לבנה (12 חודשי ירח) ולפי זה יש לעבר את השנה השלישית כאשר מצטבר עודף של 30 יום, והיה זה בלתי מובן לציבור הלומדים מדוע מעברים את השנה השניה²⁴ במחזור. לכן נמצאו בין חכמי העיבור שנהגו להשמיט מהמניין למולד אדם שנתיים, או שהפחיתו מסדר העיבורים בהז"ג-גו"ח את השנתיים הראשונות והתחילו את המחזור בשנה השלישית שהיא השנה הראשונה אחרי העיבור הראשון, שהיה בשנה השניה. בדרך זו הם קיבלו שסדר השנים המעוברות במחזור יהיה 3, 5, 8, 11, 14, 16, 19 (הסימן: גה"ח-אדו"ט). הסימן לסדר עיבורים זה מופיע במקורות גם בצורה זו:

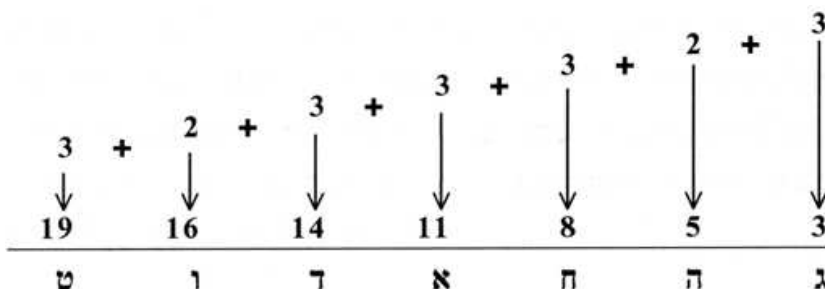
ג ב ג ג ג ב ג

כלומר המחזור של 19 שנה מורכב למעשה משבעה מחזורים קטנים של שנים שסכומם 19.

3 + 2 + 3 + 3 + 3 + 2 + 3

וכאשר אנו מוסיפים לשנת העיבור הקודמת את שנת העיבור הבאה אנו מקבלים את סדר השנים גה"ח-אדו"ט, כפי שרואים זאת בתרשים הבא:

ג ב ג ג ג ב ג

אנו רואים, אפוא, בברור שסדר העיבורים ג"ב - גג"ג - ב"ג הוא אותו סדר עיבורים גה"ח-אדו"ט.

סדר העיבורים גבטב"ג

חיבורים מתקופת הגאונים מצביעים על סדר עיבורים שסימנו גבטב"ג. ובכן גבטב"ג אינו אלא סימן מקוצר לסדר העיבורים ג"ב - גג"ג - ב"ג שהזכרנו לעיל:

$$= \text{ג} + \text{ב} + \text{ט} + \text{ב} + \text{ג} + 2 + (3 \times \text{ג} + \text{ב} + \text{ג} + \text{ג} + \text{ב} + \text{ג} = 3 + 2 + 3)$$

הווה אומר, סדר העיבורים ג"ב - גג"ג - ב"ג הוא אותו סדר עיבורים גבטב"ג ואותו סדר עיבורים גה"ח-אדו"ט, שמזכירים אלחוארזמי וחכמי העיבור בבבל.

ו. מדוע העדיפו בני בבל את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט?

לפי עדותו של המלומד והסופר הערבי אלברוני היה סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט (או בצורותיו הקדומות גבטב"ג, ג"ב-גג"ג-ב"ג) חביב ומקובל על יהודי בבל בתקופת הגאונים. ולפיענ"ד הסיבה לכך היא שסדר עיבורים זה בצורותיו הקדומות היה ידוע ומפורסם. ועוד יש לציין שהמיוחד לסדר עיבורים זה הוא שניתן לקרוא את סדר העיבורים מימין לשמאל או משמאל לימין ולקבל אותו סדר עיבורים.

למעשה סדר העיבורים ג"ב - גג"ג - ב"ג אינו קשור למניין כל שהוא. ובתקופת הגאונים כאשר רווחו מניינים שונים העדיפו להשתמש בסדר עיבורים זה. ניתן היה לערוך רשימה של השנים ולציין לידן את השנים הפשוטות והמעוברות לפי סדר העיבורים גבטב"ג שיהיה חוזר על עצמו. כל מה שנדרש היה לזכור באיזו שנה של המניין מתחיל סדר עיבורים זה ולהתחיל בסדר עיבורים זה אחרי העיבור הראשון:

*** במנין עפ"י שיטתו של בעל "סדר עולם" מתחיל סדר עיבורים זה בשנה השניה.**
*** במנין למולד אדם מתחיל סדר עיבורים זה בשנה השלישית.**

אם נרצה גם אנו לעבר את השנים, במניין למולד בהר"ד הנהוג היום, לפי סדר העיבורים גבטב"ג או גה"ח-אדו"ט, אזי נתחיל את סדר העיבורים בשנה הרביעית של המחזור.

אבל כפי שראינו לעיל, הרי הנימוק העיקרי להעדפת סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט היה בצורך להסביר שאנו מעברים את השנים בהאסף העודפים שיש לשנות-חמה על שנות-לבנה לכדי שיעור של חודש. נימוק זה יפה בשביל בני בבל שמנו למולד אדם ועיברו את השנים בהז"י-גו"ח. אבל בני א"י שמנו את השנים לבהר"ד ועיברו את השנים גו"ח-אדז"ט לא נזקקו לסדר עיבורים זה.

ז. עדויות שסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט הוא אותו סדר עיבורים שנהגו בימים

דברי ימי העיבור בין המאה הרביעית למאה התשיעית היו לוטים בערפל ואכן יאה לקרוא לתקופה זו "תקופת סוד העיבור". אך מחקריהם של ח"י בורנשטיין וצ"ה יפה, לאור הגילויים מהגניזה הקהירית, חשפו הרבה מתעלומות "סוד העיבור". החוקרים שקדמו לבורנשטיין ויפה גיששו באפילה והעלו מדמיונם כל מיני תיאוריות שבזמנם לא ניתן היה להפריכם אבל עתה לאור העדויות שנתגלו ניתן לראות שהתיאוריות הללו אינן עומדות במבחן הביקורת. כל חוקר המבקש להעלות עתה השערות חדשות או תיאוריות חדשות חייב, אפוא, לבדוק אותן לאור העדויות שנתגלו לנו מהגניזה ולאור המחקרים האחרונים שנעשו בשטח זה בדורות האחרונים.

התיאוריה שמציג בפנינו פרופ' אריאל כהן, לפיה סדר השנים המעוברות גה"ח-אדו"ט, שמביא אלחוארזמי בחיבורו, מתייחס למניין השנים לבריאת-העולם-למולד-בהר"ד הנהוג בימיו, וכן המסקנות שהוא מעלה, לפיהן הלל תיקן במאה הרביעית את סדר השנים המעוברות גה"ח-אדו"ט ואילו רס"ג ורב האי גאון תיקנו במאה העשירית את סדר השנים המעוברות גו"ח-אדז"ט - כל אלה אינם יכולים לעמוד בפני שפע העדויות שנביא להלן, המכישות מכל וכל את התיאוריה הנ"ל.²⁵

אומנם רס"ג ורב האי גאון²⁶: אינם מזכירים כלל וכלל את סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט כי הם מנו את השנים למולד וי"ד ולכן עיברו את השנים בהז"י-גו"ח. עם זאת אין איש חולק על כך שסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט במניין בהר"ד הוא אותו סדר עיבורים בהז"י-גו"ח במניין וי"ד. והנה לפי כל העדויות שיובאו להלן רואים שסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט (שמביא אלחוארזמי) הוא אותו סדר עיבורים בהז"י-גו"ח למולד וי"ד. ומכאן שסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט הוא אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט במניין בהר"ד (כי אם א"ב ו"ג אזי גם א"ג).

הנה לפנינו 4 עדויות מהן עולה בברור שסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט הוא אותו סדר עיבורים בהז"י-גו"ח למולד וי"ד (שהוא גו"ח-אדז"ט לבהר"ד הנהוג בימיו):

א. עדותו של יהושע בן עלאן - מחכמי העיבור בסוף המאה ה-9

"ידע כי חכמים ראשונים היו נוהגים בעיבור גבטב"ג והאמצעים נהגו אדו"ט-בה"ז וחכמי הדור נהגו בהז"י-גו"ח. כי הראשונים היו משליכים משנות בריאת העולם שתיים שנים... והאמצעיים השליכו שנה אחת... וחכמי הדור הזה לא השליכו מאומה ונהגו בהז"י-גו"ח. וכולם חוזרים על טעם אחד"²⁷. גבטב"ג, כפי שהסברנו לעיל הוא אותו סדר עיבורים גה"ח-אדו"ט שמביא אלחוארזמי בחיבורו; סדר העיבורים אדו"ט-בה"ז הוא למונים לפי שיטת "סדר עולם"; ואילו בהז"י-גו"ח הוא לפי המניין למולד אדם שהיה נהוג בבבל בתקופת הגאונים. "כולם חוזרים על טעם אחד" - כולם מתכוונים לאותו סדר עיבורים.

ב. עדות מתוך אגרת ששלחו חכמי העיבור בבבל לעמיתיהם בא"י

אגרת זו היא משנת ד' תרפ"ב (=4682) - 922 לספירה. נשלחה לחכמי א"י בשנה בה פרצה המחלוקת הידועה בין רב סעדיה גאון לבן-מאיר. "...וכבר אין בינינו וביניכם חילוף בעיבור שנים באדר ואדר מפני שהכל תפסו את המסורת בידם לחשבון גבטב"ג, אדו"ט-בה"ז, בהז"י-גו"ח. ולעניין עיבור וחשבון כבר הכל שווין ואין בינינו וביניכם שינוי בעיבור שנים"²⁸. עדות ברורה ומפורשת: גבטב"ג (שהוא סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט), אדו"ט-בה"ז, בהז"י-גו"ח - הם אותם סדרי עיבור - "הכל שווין".

ג. עדותו של רב האי גאון - סוף המאה העשירית

מתוך תשובה שכתב הגאון בשנת 1303 לשטרות (ד' תשנ"ב - 992 לספירה):
 "כל אחד מן החושבים עשה מעמד לספור ממנו ושם אותו עיקר שראה שהוא יותר קרוב מזולתו: אלו אחזו את השנים כתיקונן²⁹: ולא פחתו ולא הותירו ונהגו לעבר לפי בהז"י-גו"ח. ואלו אמרו כיון שבשביל עיבור השנה מחזור זה, נקרב את הדבר ונפיל שנה אחת ונתחיל משנה כבושה³⁰ ונהגו אדו"ט-בה"ז. ומהם אמרו כיון שאנו צריכים להראות את הלמד איך אנו מקרבים שנת הלבנה לשנת החמה בהאסף היתרונות, טוב לשום מעמד אחר שיבין את הדבר ונהגו ג"ב - גג"ג - ב"ג..."³¹
 אין צורך לשוב ולהסביר שהסימן האחרון, שמביא רב האי, הוא אותו סדר עיבורים גה"ח-אדו"ט שמביא אלחוארזמי בחיבורו. רב האי מנסה להסביר לשואלים: מדוע ישנם סימני עיבור שונים? ותשובתו היא: לכל מניין של שנים יש סדר עיבורים שונה, משום שלכל מניין של שנים יש "עיקר" - נקודת מוצא אחרת. אך מעניין ביותר הוא ההסבר שלו לסדר העיבורים האחרון ג"ב - גג"ג - ב"ג שהוא זהה לסימן גה"ח-אדו"ט:
 "להראות ללומד איך אנו מקרבים שנת הלבנה לשנת חמה בהאסף היתרונות".

ד. עדותו של אלברוני בחיבורו מראשית המאה ה-11

הסופר הערבי אלברוני בחיבורו משנת 1311 לשטרות (ד' תש"ס - 1000 לספירה) מביא גם הוא את שני המחזוריים בהז"י-גו"ח ואדו"ט-בה"ז ומסביר שסדר העיבורים אדו"ט-בה"ז יוצא מסדר העיבורים בהז"י-גו"ח ע"י גרעון של שנה אחת. ואח"כ מוסיף:

"ויש עוד חכמים אחרים הגורעים שתי שנים משנות יצירה³² וחושבים עפ"י הסימן גבטב"ג או גה"ח-אדו"ט... וסדר עיבורים זה נתפשט ביותר והוא חביב ומקובל אצלם מפני שנתייחד ע"י חכמי בבל³³. אלברוני חי כ-175 שנה אחרי אלחוארזמי ועדותו היא ברורה ביותר. גבטב"ג הרי הוא גה"ח-אדו"ט - אותו סדר עיבורים המופיע בחיבורו של אלחוארזמי; סדר עיבורים זה נתייחד ע"י חכמי בבל; סדר עיבורים זה נתפשט ביותר; סדר עיבורים זה חביב ומקובל בין היהודים.

המשותף לכל העדויות הנ"ל מתקופת הגאונים:

1. כולם מצביעים על מניין השנים למולד אדם הנהוג בימיהם בבבל, ובמניין זה מעוברות השנים בהז"י-גו"ח (שהוא גו"ח-אדז"ט במניין למולד בהר"ד הנהוג היום).
 2. כולם מזכירים את סדר השנים המעוברות גה"ח-אדו"ט אותו מביא אלחוארזמי בחיבורו (או את גבטב"ג או את ג"ב - גג"ג - ב"ג) כסדר עיבורים זהה לסדר העיבורים בהז"י-גו"ח.
- העדויות הנ"ל סותרות בצורה ברורה ביותר את התיאוריה של פרופ' אריאל כהן.

ח. סדר העיבורים בהז"י-גו"ח במניין למולד וי"ד הוא אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט במניין למולד בהר"ד הנהוג בימים

סדר העיבורים בהז"י-גו"ח למניין השנים ממולד וי"ד, הוא אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט הנהוג היום למניין השנים ממולד בהר"ד. והנה בכל התעודות והחיבורים שמקורם תקופת הגאונים בבבל אין שום אזכור לסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט, וזה מוכיח שהגאונים בבבל התעלמו ממניין השנים למולד בהר"ד. לעומת זאת בא"י ובמערב נהגו למנות את השנים לבהר"ד וגם לחורבן בית שני ואנו מוצאים סופר שמתעד את השנה בה פרצה המחלוקת בין רס"ג לבין בן - מאיר עפ"י ציון מקומה של השנה במחזור לפי מניינים שונים:

"חילופים בין רב סעדיה ז"ל ובן מאיר: ד' תרפ"ב ליצירה - תתנ"ג לחורבן"³⁴:

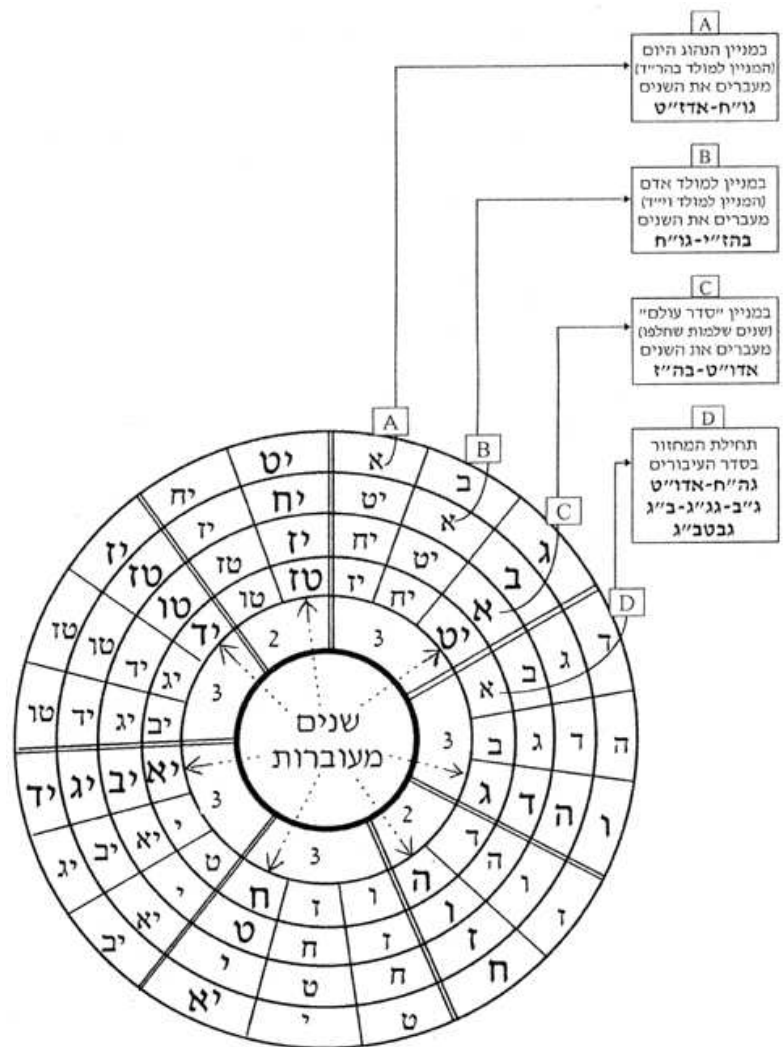
במחזור רמז באדו"ט-בה"ז - ששית; בבהז"י-גו"ח - שביעית; בגו"ח-אדז"ט -- שמינית³⁵. בחליפת המכתבים בין חכמי א"י לחכמי בבל נהגו הראשונים לציין את השנה עפ"י מניין השנים לחורבן. מכאן שהסופר שכתב את רשימת החילופים הוא מבני א"י. גם העובדה שהוא מציין את השנה ד' תרפ"ב לפי המניין למולד בהר"ד מעידה שהסופר הוא מבני א"י³⁶. הסופר מציין ששנת ד' תרפ"ב היא שנה ששית במחזור בסדר העיבורים אדו"ט-בה"ז (כלומר לאלה שמונים שנים שלמות לפי "סדר עולם") והיא שנה שביעית במחזור בסדר העיבורים בהז"י-גו"ח (כלומר לבבלים שמונים את השנים למולד וי"ד) והיא שנה שמינית במחזור בסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט (כלומר לבני א"י שמונים את השנים למולד בהר"ד). הסופר מבקש להבהיר ששנה זו היא שנה מעוברת בכל המניינים: בסדר העיבורים אדו"ט-בה"ז זוהי שנה ששית; בסדר העיבורים בהז"י-גו"ח זוהי שנה שביעית; ובסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט זוהי שנה שמינית במחזור.

נשים לב לדבר שאין הסופר הנ"ל מביא את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט שאנו מוצאים אצל בני בבל מהסיבה שהזכרנו כבר: חכמי העיבור בבבל שלפי מניינים עיברו את השנים בהז"י-גו"ח התקשו להסביר מדוע הם מעברים את השנה השניה במחזור, לכן הם העדיפו "להשליך שתי שנים" ולאמץ את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט. אבל בא"י ובמערב היה סדר העיבורים למולד בהר"ד גו"ח-אדז"ט כלומר השנה המעוברת הראשונה במחזור היא אכן השנה השלישית ובסדר עיבורים זה הרי ההסבר על הצורך בעיבור שנים "בהאסף היתרונות" נתקבל בלי שום קושי ולכן לא נצרכו לסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט.

ט. סדר העיבורים במניינים השונים - סיכום בעזרת תרשים

לפנינו תרשים של מחזורי העיבור במניינים השונים. נתבונן בתרשים ונראה שהשנים המעוברות בכל המניינים והמחזורים הן אותן שנים. השנים (מניין "סדר עולם") בו מעוברות השנים אדו"ט-בה"ז. והן אותן שנים בו מעוברות כמו במעגל D המעוברות גה"ח-אדו"ט במעגל הפנימי (מניין השנים הנהוג היום A) (מניין השנים למולד וי"ד) בו מעוברות השנים בהז"י-גו"ח. והן אותן שנים מעוברות כמו במעגל B המעוברות כמו במעגל לבהר"ד) בו מעוברות השנים גו"ח-אדז"ט.

ניקח לדוגמא את שנת התשס"ג (5763) לפי המניין הנהוג היום (המניין לבהר"ד). סדר השנים המעוברות במניין הנהוג היום הוא גו"ח-אדז"ט. שנת התשס"ג היא שנה מעוברת כי היא שנה ששית במחזור. אבל במניין למולד וי"ד שנה זו היא שנת התשס"ב (5762). סדר השנים המעוברות במניין למולד וי"ד הוא בהז"י-גו"ח ושנה זו היא מעוברת כי היא שנה חמישית במחזור ואילו במניין ל"סדר עולם" שנה זו היא שנת התשס"א (5761). סדר העיבורים במניין זה הוא אדו"ט-בה"ז ושנה זו היא מעוברת כי היא שנה רביעית במחזור. סדר העיבורים הוא בהתאמה לכל מניין ולכן בכל המניינים שנה זו היא מעוברת.

סידורן של שנות העיבור במניינים השונים

שים לב, המחזור של 19 שנה מורכב מ-7 מחזורים קטנים: 5 של שלוש שנים ו-2 של שנתיים.

י. התיאוריה של אריאל כהן לאור הגילויים על מחלוקת רס"ג ובן - מאיר

אריאל כהן במאמרו הנ"ל³⁷ מעלה אפשרות שרס"ג ורב האי גאון שינו את סדר העיבורים ג'ח-אדז"ט שהתקין הלל לג'ח-אדז"ט שנהוג בימינו... מפתיע הדבר שחוקר המבקש לדון ב"תיקון" של רס"ג (תיקון שלא היה ולא נברא) מתעלם לגמרי מהמחלוקת המפורסמת "רס"ג - בן-מאיר" וגם מכל המידע הרב שהתגלה לנו מהגניזה. מאחר ולמחלוקת הנ"ל יש חשיבות רבה לענייננו נסקור אותה כאן בקצרה: בשנת ד' תרפ"ב - 4682 (922 לספירה), פרצה מחלוקת בין רס"ג וחכמי בבל לבין בן-מאיר וחכמי א", בדבר קביעותן של שלוש השנים ד' תרפ"ב - פ"ד. אין בעלי הריב חלוקים בסדר השנים המעוברות, שכן עניין זה סוכם, כפי שנראה להלן לפני מספר דורות. המחלוקת ביניהם היא רק על תרמ"ב חלקים שכן-מאיר מבקש להוסיף לדחיות.

באחת האגרות ששלחו חכמי בבל לחכמי א"י בעקבות המחלוקת הנ"ל הם כותבים בין השאר: "...מן שנים רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל א"י ודקדקו עם חכמי א"י בסוד העיבור ופשפשו וחפשו בזו עד שנתבוננו בו יפה וכבר הם קובעים חודשים בבבל זה שנים רבות לבדם וגם חכמי א"י מחשבים וקובעים חודשים לבדם וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד, לא נמצא ביניהם חילוף... יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות וגם הזקיני מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חודשים מארץ ישראל"³⁸... באגרת אין מציינים באיזו שנה הייתה הפגישה בין חכמי בבל וחכמי א"י, זו הייתה "מן שנים רבות", מן הסתם לא לפני שנת 836 לספירה, שכן משנה זו יש בדינו עדות מפורשת³⁹ שחכמי בבל לא קבעו שנים בעצמם אלא היו כפופים למוצא פיהם של חכמי א"י. עם זאת נאמר באגרת שיש ביניהם "זקנים שהגיעו לגבורות וגם הזקיני מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים מא"י."

"הזקיני מאד" - אפשר לומר על אלה שעברו את גיל תשעים. אלה זוכרים בוודאי דברים מגיל 10, כלומר מלפני שמונים שנה ומכאן נוכל להסיק שהפגישה הנ"ל בין חכמי א"י וחכמי בבל, שבסופה קיבלו חכמי בבל את כללי העיבור שאפשרו להם לקבוע שנים בעצמם, ארעה לפני כשמונים שנה סמוך לשנת 840, אולי סמוך מאד לשנת 836, בה הודיע ראש הגולה על כפיפותו למוצא פיהם של חכמי א"י. ומאז, לא ארע שום מקרה בו היה הבדל בין קביעות חכמי בבל וקביעות חכמי א"י עד לשנת ד' תרפ"ב.

ובכן, מדוע פרצה המחלוקת דווקא בשנת ד' תרפ"ב?

הרבה הסברים ניתנו והרבה השערות הועלו ומכולם מסתברת ביותר ומבוססת ביותר היא התיאוריה שהעלו צמד החוקרים ח"י בורנשטיין וצ"ה יפה⁴⁰. מתברר שבפגישה הנ"ל סוכמו אומנם כל הכללים אבל נשארה בעיה קטנה והיא בעיית נקודת המוצא לחשבון המולדות. חכמי א"י ביקשו לקבוע את נקודת המוצא מניסן של שנה א' לבריאת העולם ואילו חכמי בבל ביקשו שנקודת המוצא תהיה מתשרי שלאחריו. אלה ואלה רצו לעגל את השעה של נקודת המוצא ויצא להם לבני א"י שנקודת המוצא תהיה למולד ניסן יום רביעי שעה ט' (ד"ט) ואילו לבני בבל יצא מולד תשרי שלאחריו יום ששי שעה י"ד (וי"ד). ההבדל במולדות בין שתי השיטות התבטא בתרמ"ב חלקים⁴¹, כלומר אם רוצים לקבל אותו מולד לפי שני החשבונות הרי יש להוסיף למולד וי"ד עוד תרמ"ב חלקים (או להוסיף תרמ"ב חלקים לגבולי הדחיות כדי לקבל אותה קביעות).

במשך כל אותן שמונים שנה לא היה להבדל זה של תרמ"ב חלקים שום השפעה מעשית על קביעות השנים, וכנראה שמאז הפגישה הנ"ל נשארה הבעיה פתוחה וברבות הזמן נשכחה. אבל חכמי א"י רשמו לפנייהם שיש להוסיף לחשבון הדחיות עוד תרמ"ב חלקים. וכאשר הגיעה שנת ד' תרפ"ב ראו חכמי א"י, שלתרמ"ב החלקים תהיה השפעה על קביעות השנה ולכן הם עוררו את הבעיה.

בחיבורו של אלחוארזמי אין מוצאים את נקודת המוצא לחשבון המולדות משום שחכמי בבל עוד לא ידעו אותה וזה מסביר מדוע ראש הגולה כותב באגרתו משנת ד' תקצ"ו (836 לספירה) - 12 שנה אחרי זמן חיבורו של אלחוארזמי - שהם מקבלים את החלטת חכמי א"י על קביעות השנה, קביעות שהיא שונה ממה שראויה להיות לפי הכללים הנהוגים היום.

מניתוח אגרתו של ראש הגולה הנ"ל מגיע החוקר ח"י בורנשטיין למסקנה:

ש"היסודות והעיקרים אשר עליהם נשענת קביעת שנת ד' תקצ"ו הנ"ל: ארבע הדחיות, מידת השנים (כסדרן, חסרים, שלמים) וסידור שנות העיבור במחזור בן י"ט שנים כבר היו חתומים וחתוכים, אך חשבון המולדות היה עוד רופף בידם"⁴²

עד היום לא נמצא אף חוקר אחד ואף מלומד אחד שיערער על כך, שסידור שנות העיבור כנהוג היום, כבר היה חתום בראשית המאה התשיעית. והנה עתה מופיע מלומד שטוען הכל היה חתום חוץ מאשר סידור שנות העיבור שנקבע רק במאה העשירית... מחלוקת רס"ג ובן-מאיר מוכיחה שלטענה זו אין שחר.

מחליפת המכתבים בין בעלי הריב במחלוקת הנ"ל, שנתגלו בגניזה, מתברר שגם בן-מאיר עצמו לא יכול היה להסביר את המסורת שבידו, מדוע יש להוסיף לדחיות תרמ"ב חלקים. ואילו חכמי בבל מציגים רשימה של חמישים השנים שלפני פרוץ המחלוקת אשר נקבעו בהתאם לכל כללי העיבור הנהוגים בימינו. והרי זה סותר במפורש את התיאוריה שמעלה פרופ' כהן שרס"ג הוא שתיקן לנו במאה העשירית את סדר השנים המעוברות הנהוג היום. נוסף כאן, שלפי רס"ג כל חשבונות העיבור הם "הלכה למשה מסיני", ואיך יכול היה רס"ג להעלות טענה כזאת אם הוא עצמו שינה את סדר העיבורים שהתקין הלל כפי שסבור אריאל כהן.

הנ"ל מנסה למצוא סיוע לתיאוריה שלו בעזרת פירוש שהוא נותן למניין השנים שמביא אלחוארזמי בחיבורו. להלן נבהיר מדוע לא נוכל לקבל את פירושו.

יא. מניין השנים בחיבורו של אלחוארזמי

אלחוארזמי מציין ששנת 1135 לשטרות היא שנת 4582 "לפי מה שבתורה ובספרי הנביאים ותולדות העתים". זוהי הגדרה מצוינת למניין השנים לפי שיטתו של בעל "סדר עולם" שמונה את השנים השלמות עד המאורע". ולפי זה ברור ששנת 1135 לשטרות מתייחסת לשנת 4583 למניין למולד אדם כלומר לשנת 4584 למניין השנים לבהר"ד הנהוג היום (824 לספירה).

והנה בגלל ניסוח לקוי או שיבוש של המתרגמים או המעתקים יש מקום להסיק מסקנה לא נכונה שכאילו שנת 1136 לשטרות מקבילה לשנת 4584 לפי מנין השנים לבהר"ד הנהוג היום⁴⁴. פירוש זה לא יכול להתקבל על הדעת משום שכל התעודות שמקורן במזרח, מניין השנים בהן הוא למולד וי"ד ואילו מניין שטרות שמופיע בהן מראה שיש הפרש של 2 בספרת היחידות בין שני המניינים.

לדוגמא: באגרת המפורסמת של ראש הגולה על קביעותה של שנת ד' תקצ"ו (=4596) למניין-בריאת-העולם הנהוג היום, נאמר שם: "השנה שהייתה אלף-ומאה-וארבעים-ושבע שנים לשטרות והיא שנת ארבעת-אלפים-וחמש-מאות-ותשעים-וחמש לבראשית". "המניין לבראשית" הוא "המניין למולד וי"ד" או "המניין למולד אדם", וכפי שרואים הרי ההפרש בין המניין לבראשית למניין שטרות בספרת היחידות הוא 2. לעומת זאת ההפרש (בספרת היחידות) בין המניין לבהר"ד הנהוג היום לבין המניין לשטרות הוא 1. ואילו ההפרש בין המניין לשיטתו של "סדר עולם" לבין מניין שטרות (בספרת היחידות) הוא 3 כפי שמציין זאת אלחוארזמי וכפי שהסברנו לעיל בפרק השלישי.

עיון בחיבורו של אלחוארזמי מגלה שגיאות רבות. שגיאות של מעתיקים ואולי של מתרגמים שלא הבינוהו כהלכה⁴⁵. בכל אופן אם אנו מוצאים שדבריו אינם מתאימים לעדויות מפורשות מאותה תקופה הרי יש להעדיף עדויות מפורשות אלה, על פני פרשנות שנוגדת את הידוע לנו מחיבורי התקופה.

נוכל לומר בוודאות גמורה ששנת 4582 שמזכיר אלחוארזמי היא למניין השנים ב"סדר עולם" שהוא שנתיים פחות מהמניין לבהר"ד הנהוג היום.

יב. מדוע ניצח המניין למולד בהר"ד

המניין לבריאת העולם שנזכר בתלמוד הוא המניין למולד אדם. נקודת המוצא ("העיקר") לחשבון המולדות של הלוח הקבוע, נקבע ליום ששי בו נברא אדם הראשון. המולד נקבע בשעה שלמה (בלי חלקים) - שעה י"ד (8 בבוקר לפי שעון ימינו). והמולד הזה ממנו מחשבים את המולדות של הלוח העברי נקרא מולד וי"ד (יום ו' שעה י"ד). היה זה ברור ומובן שגם מניין השנים יהיה לפי מולד וי"ד, ואכן הגאונים בבבל הקפידו להשתמש במניין למולד וי"ד והוכיחו מהתלמוד שזהו המניין הנכון לבריאת העולם.

אבל כפי שהסברנו לעיל החליטו חכמי העיבור בא"י ובמערב להוסיף שנה למניין אדם כלומר להתחיל את המניין לבריאת העולם, שנה אחת לפני מולד וי"ד ולפי החישוב שעשו⁴⁶ מצאו שמולד תשרי בשנת תוהו - השנה שקדמה למולד וי"ד - נופל ביום שני, שעה ה' ו-ר"ד חלקים, ובקיצור: בהר"ד.

למרבה ההפתעה, המניין למולד וי"ד נעלם עם כל המניינים האחרים והיום המניין היחיד המוכר בעולם היהודי הוא המניין לבריאת העולם לבהר"ד.

במה זכה המניין לבהר"ד להיות המניין המקובל לבריאת העולם בעולם היהודי?

נוכל למצוא סיבות אחדות מדוע העדיף העם את המניין למולד בהר"ד:

1. במניין זה חלוקת מספר השנה ל-7 מצביעה על שנת השמיטה. אם אין שארית השנה היא "שנת השבע" - שנת השמיטה; שארית מציינת את מספר השנה במחזור השמיטה.
 2. במולד וי"ד המשמש כ"עיקר" אין חלקים. לעומת זאת מבחינת נוחות חשבונית רצוי שהמולד המשמש כ"עיקר" יכלול גם חלקים. במולד בהר"ד יש גם חלקים.
 3. תורת העיבור החלה להתפשט דווקא בשעה שמרכזי היהדות במערב החלו לתפוס את מקומה של בבל בהנהגת העולם היהודי. בא"י ובמערב היה מקובל יותר המניין לבהר"ד והיה זה טבעי שמניין זה יהיה המניין המוביל.
 4. במניין למולד וי"ד עיברו את השנים בהז"ג-ג"ח וכפי שהסברנו לעיל, היה זה בלתי-מובן להמונים, מדוע אנו מעברים את השנה השניה במחזור. לעומת זאת במניין למולד בהר"ד עיברו את השנים ג"ח-אדז"ט וסדר עיבורים זה מאפשר להסביר את הצורך בעיבור השנים, בהיאסף היתרונות של שנות חמה על שנות לבנה, בצורה ברורה ומשכנעת.
- סיבות אלה ואחרות דחקו את מניין וי"ד והשפיעו שמניין בהר"ד יהיה המניין הרשמי שלנו⁴⁷.

יג. סיכום

סדר העיבורים הנהוג היום בישראל נקבע, לכל המאוחר, בסוף המאה ה-8. בתקופת הגאונים היו נהוגים בעולם היהודי מניינים שונים וסדר העיבורים בהם היה בהתאם:

במניין לשיטתו של בעל "סדר עולם" עיברו את השנים אדז"ט-בה"ז.

במניין למולד וי"ד (מולד אדם) עיברו את השנים בהז"ג-ג"ח.

במניין למולד בהר"ד - המניין הנהוג בימים - עיברו את השנים ג"ח-אדז"ט.

בנוסף לנ"ל היה גם סדר עיבורים מפורסם שלא היה קשור למניין מסוים, בו עיברו את השנים לפי הסדר ג"ב - ג"ג - ג"ב (=גבטב"ג), והוא אותו סדר

עיבורים גה"ח-אדו"ט שמזכיר אלחוארזמי בחיבורו, והוא מופיע בכל החיבורים והתעודות של חכמי העיבור בבבל בתקופת הגאונים. אין שום ספק שכל סדרי העיבור הנ"ל מכונים לסדר העיבורים גו"ח-אדז"ט הנהוג היום.

התיאוריה שמעלה פרופ' אריאל כהן לפיה את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט במניין שלנו הנהיג הלל במאה הרביעית ואילו את סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט הנהיג רב סעדיה גאון במאה העשירית - אינה יכולה להתקבל, משום שבידינו עדויות רבות השוללות מכל וכל תיאוריה זו.

הערות:

1. מאמר שלישי שער שביעי.
2. ואלו הם עיקרי ההוכחות:
 - א) נמצאו תעודות מתקופה זו שהתאריכים המופיעים בהן אינם מתאימים לכללי העיבור שבידינו. באחדים מן התעודות יוצא שרה"ש א' בתשרי חל ביום ראשון בשבוע, דבר שלא ייתכן בלוח הקבוע (לפי כללי הלוח הקבוע: "לא אדו ראש").
 - ב) ממכתבו של ראש הגולה, שנכתב בשנת "ד' תקצ"ה לבראשית" (היא שנת 4596 למניין בהר"ד) אנו לומדים שקביעותה של שנה זו, שונה ממה שהייתה ראויה להיות לפי כללי הלוח הקבוע הנהוגים היום. וראש הגולה מעיד במכתבו שחכמי בבל כפופים להחלטת חכמי העיבור בארץ ישראל.
 - ג) את מחלוקת רס"ג ובן-מאיר נוכל להסביר רק אם נניח שהלוח הקבוע נחתם זמן לא רב לפני פרוץ המחלוקת. כי אחרת איך יתכן שיקום ראש ישיבה וינסה לערער על כללים קבועים המקודשים בעם, זה למעלה מחמש מאות שנה.
 - ד) לאחרונה פורסם חיבורו של אלחוארזמי על הלוח העברי (הערה 9 להלן) חיבור זה משנת 824 לספירה יש בו נתונים רבים ואמור להיות חיבור מקיף על הלוח שלנו. למרבה ההפתעה לא נוכל למצוא על פי חיבור זה את קביעות השנה משום שחסר בו ה"עיקר" לחשבון המולדות. מכאן אישור לתיאוריה של בורנשטיין לפיה בשנת ד' תקצ"ו (836 לספירה) כל הנתונים על הלוח העברי היו ידועים וחתומים חוץ מאשר חשבון המולדות (ר' להלן בפרק י').
 - ה) הדברים מובאים בהרחבה בספריהם של יפה (להלן הערה 12) ובורנשטיין (הערה 31) וכן במבוא ל"לוח לששת אלפים שנה" מיסודו של א. עקביא, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ו.
3. דברים אלה אכן מקבלים אישור מחיבורו של אלחוארזמי שכותב "זה היה שמור בתוך יחיד סגולה מבני ישראל... והוא סתום מהרוב הגדול...".
4. לדוגמה: חיבורו של אלחוארזמי (מראשית המאה ה-9) יש בו כמעט כל הנתונים הדרושים לעריכת לוח שנה, ובכל זאת לא נוכל לערוך על פיו לוח שנה משום שחסר בו ה"עיקר" לחשבון המולדות שלנו.
5. רשימה מפורטת של חיבוריהם תמצא בספרי "שערים ללוח העברי" (הוצאה פרטית).
6. במאמרו "המחלוקת על מחזור רמ"ז בתימן" (מחקרי עדות וגניזה, הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"א) מביא פרופ' יוסף טובי מסורת שהייתה בידי יהודי תימן, לפיה חשבונות הלוח שלנו הם מתקופת הגאונים.
7. במאמרו "הלוח העברי עפ"י חיבורו של אלחוארזמי..." שהתפרסם בקובץ "מחקרי יהודה ושומרון" בהוצאת המכללה האקדמית יהודה ושומרון, מכון המחקר, אייר תשנ"ט.
- א. סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט היה נהוג בימי הביניים אצל הנוצרים לצורך קביעת הפסחא. ור' מה שכתב בנושא זה ראב"ח ב"ספר העיבור", מאמר שני סוף השער החמישי.
9. חיבורו של אלחוארזמי תורגם לעברית ופורסם ע"י ד"ר צ. לנגרמן במאמרו "אימתי נוסד הלוח העברי": "אסופות", ספר שנה למדעי היהדות שליד הרב נסים, ירושלים, תשמ"ז. מטעמי נוחות השמטנו במאמר זה את סימן הגרש מעל הח' במלה אלח'וארזמי. יש לבטא את האות ח' כמו כ רפה: אל כוארזמי.
10. סדר השנים המעוברות במחזור של י"ט שנים מובא בשתי קבוצות של סימנים. בקבוצה הראשונה סדר השנים המעוברות בעשר השנים הראשונות במחזור ובקבוצה השנייה סדר השנים המעוברות בתשע השנים של העשור השני במחזור. ולפי זה גה"ח מציין את השנים: 3, 5, 8 ו-אדו"ט מסמן את השנים 11, 14, 16, 19.
11. למען הדיוק נבהיר כבר בתחילת המאמר שהגאונים מנו את השנים למולד וי"ד ועיברו את השנים בהז"י-ג"ח שהוא למעשה אותו סדר עיבורים גו"ח-אדז"ט במניין לבהר"ד הנהוג בימינו. הדברים יובהרו בהמשך.
12. ניסיון לשחזר את הכללים שקבע הלל עשה צ"ה יפה בספרו "קורות חשבון העיבור", הוצאת "דרום" תרצ"א.
13. הבעיה הייתה מתעוררת בעיקר בשנים בהן תקופת ניסן הייתה נופלת סמוך לפסח, או סמוך לפורים.
14. למה הדבר דומה? לנער בר-מצווה שמלאו לו 13 ונכנס לשנתו ה-14 כל זמן שלא מלאו לו 14 שנים מלאות (כלומר כל עוד לא נכנס לשנתו ה-15) הוא יטען אני בן 13. .. ובד"כ רוב האנשים נוהגים כך במניין שנותיהם. כפי שנראה להלן השתמש אלחוארזמי בחיבורו במניין שנים זה.
15. ספירת השעות מתחילה מהערב. ב-6:00 בערב מתחילה שעה א' ולפי זה שעה י"ד מתחילה ב-8:00 בבוקר.
16. כאשר נפחית ממולד וי"ד את ה"שארית" ד-ח-תתע"ו ("היתרון" של שנה פשוטה) נקבל את מולד בהר"ד; מזכיר כאן שהשעה בלוח העברי מחולקת ל-1080 חלקים.
17. יש הסבר נוסף לשאלה מדוע הוסיפו שנה למניין למולד אדם: בארץ ישראל התחיל מניין השנים מניסן (כדעת ר' יהושע שאומר בניסן נברא העולם). והנה כאשר נקבע שמניין השנים וחשבון המולדות יתחיל בתשרי, בקשו חכמי ארץ ישראל להעביר את תחילת המניין לתשרי שלפני ניסן, כלומר לתשרי שמולדו בהר"ד. בשני ההסברים אותו עיקרון: יש לחשב חלק של שנה, כשנה שלמה.
18. במילה "בהו" (בראשית א, ב) מצאו רמז ליום (ב') ולשעה (ה') של מולד בהר"ד, מולד תשרי שקדם למולד וי"ד.
19. היום אין שום ספק שבית שני נחרב בשנת ג' תת"ל למניין בריאת העולם שאנו מונים היום והיא שנת 70 לספירה. ובכל זאת אנו מוצאים מחלוקת בין חכמינו וההיסטוריונים על השנה בה נחרב הבית. הטעות נובעת משיבושים שנגרמו עקב חוסר ידיעה על המניינים השונים לבריאת העולם.
20. אוקטובר 312 לפני הספירה. כפי הנראה גם במניין שטרות היו שנהגו במערב למנות את השנים מניסן (כלומר ממרץ 311 לפנה"ס) וזה גרם לבלבול במניין השטרות של בני מערב. אבל במזרח לא ידוע על שום שיבוש או טעות במניין שטרות, משום שהיה בשימוש תמיד.
21. הביטוי לקוח מ"אסתר" (א, ה). "המלך" - רמז למלכות אלכסנדר מוקדון, על שמו היה נהוג לקרוא את מניין שטרות.
22. כדי לקבל את סדר העיבורים בהז"י-ג"ח במניין שטרות, נהגו הבבלים להוסיף למניין שטרות 9 (ואח"כ לחלק ל-19). דברים אלה בצורה משובשת מביא גם אלחוארזמי בחיבורו הנ"ל (הערה 9).
23. מניין זה אנו מוצאים בחיבורו של אלחוארזמי, אבל סדר העיבורים שהוא מביא שם הוא גה"ח-אדו"ט ואת ההסבר לכך ר' בהמשך המאמר.
24. פירושו של דבר שמעברים את השנה כעבור שנה וחצי בלבד מתחילת המחזור, ואכן קשה להסביר לפי זה מדוע צריך לעבר את השנה השנייה במחזור.
25. פרופ' אריאל כהן מנסה לבסס את התיאוריה שלו בעזרת הנתונים האסטרונומיים שמביא אלחוארזמי ולפיה נקודת המוצא של מניין שטרות היא שנת 13 לפנה"ס, או 3447 אחרי מולד אדם, אין ספק שזה מנוגד לכל מה שידוע ומקובל היום, ובוודאי יימצאו אסטרונומים והיסטוריונים שיצליחו להוכיח שמסקנותיה האסטרונומיות של אריאל כהן אינן נכונות. אבל אני שואל: בשביל מה עלינו להזדקק ל"הוכחות מן השמיים" אם בידינו עדויות מפורשות מחכמי העיבור בתקופה הנידונה, שמכחישות מכל וכל את התיאוריה שלו. ובדרך אגב נוסיף כאן שבגלל היעדרות שנת אפס בלוח היוליאני יש להוסיף שנה במניין השנים שלפני הספירה. אינני יודע אם פרופ' כהן לקח שנה זו בחשבון.
26. אריאל כהן כורך שני גאונים אלה ביחד כמתקני סדר העיבורים גו"ח-אדז"ט, וזה דבר תמוה מאד. מחלוקת רס"ג ובן-מאיר פרצה בשנת 922 (עוד לפני שעלה רס"ג לכס הגאונות) ואילו רב גאון (ממנו יש בידינו עדויות על הלוח) נתמנה להיות גאון רק בסוף המאה העשירית. מפרידה ביניהם תקופה של כ-70 שנה ואיך ניתן לכרוך אותם ביחד?
27. הדברים מובאים במאמרו של ח"י בורנשטיין "דברי ימי העיבור האחרונים" התקופה כרך י"ד - ט"ו עמ' 339.
28. מובא בחלקו השני של המאמר "דברי ימי העיבור האחרונים" (לעיל הערה 27) ב"התקופה" כרך ט"ו עמ' 268.
29. "אחזו את השנים כתיקונן" - כלומר לפי מניין השנים למולד וי"ד שהיה נהוג אז בבבל ובמניין זה עיברו את השנים בהז"י-ג"ח (שהוא גו"ח-אדז"ט במניין למולד בהר"ד הנהוג היום).
30. שנה "כבושה" = "מעוברת" (בהשפעת הערבית שקראו שנה כבושה לשנה בה הוסיפו יום לשנה).
31. מובא בספר העיבור לראב"ח, מאמר שלישי שער שביעי.

32. "שנות יצירה" - במקור כתוב בערבית "מתאריך אדם הראשון" ולפי זה ברור שהוא מתכוון למניין למולד אדם (הוא המניין למולד וי"ד). ר' גם בספרו של ח"י בורנשטיין "מחלוקת רס"ג ובן-מאיר" עמ' 96 בהערה.
33. וכאן עורך אלברוני את שלשת המחזורים בהז"ג-ג"ח, אדו"ט-בה"ז, גה"ח-אדו"ט בשלשה עיגולים זה לפנים מזה כדי להראות שלמעשה אין הבדל ביניהם, ושלושתם אחד הם בסדר העיבורים. המקור, ר' לעיל הערה 27, שם עמ' 340.
34. ממניין השנים לחורבן שמביא הסופר נוכל ללמוד שני דברים על דרך מניין השנים:
א. אם שנת ד' תרפ"ב - 4682 היא שנת 853 לחורבן הרי השנה הראשונה לחורבן היא שנת ג' תת"ל - 3830 (70 לספירה).
ב. השנה בה חרב הבית היא שנה ראשונה במניין השנים לחורבן. לפי חשבון זה שנת ה'תשס"ב 5762 ליצירה היא שנת 1933 לחורבן. רוצה לומר שבט' באב ה'תשס"ב מלאו 1932 שנים לחורבן ושנה זו היא שנת 1933 למניין החורבן.
35. מובאה מתוך "רשימת החילופים שבין רס"ג ובן-מאיר" "מחלוקת..." (לעיל הערה 32) עמ' 95.
36. מן הראוי להבהיר כאן שחילופי המנהגים בין א"י ובבל אין להגדירם בצורה החלטית כהבדלים של אזורים גיאוגרפיים שונים. אנו יודעים שגם בא"י היו שנהגו כמנהג בני בבל ואילו בבבל היו שנהגו כמנהג א"י. לפי זה ברור שיתכן ואותו סופר שאנו מייחסים לו את מנהגי א"י, מקום מגוריו היה בבל.
37. הערה 7 לעיל.
38. מובא ב"מחלוקת..." (לעיל הערה 32) עמ' 75.
39. הכוונה היא למכתבו של ראש הגולה משנת ד' תקצ"ה לבראשית. מכתבו של ראש הגולה עם תרגומו של פרופ' ע"צ מלמד זצ"ל מובא בספרי "שערים ללוח העברי" עמ' 27.
40. גם חוקרים אלה העלו בתחילה סברות שונות שנפסלו על ידם. רק ההסבר האחרון של החוקרים הנ"ל המובא כאן יש בו כדי להסביר מדוע ביקש בן-מאיר להוסיף בדיוק תרמ"ב חלקים.
41. ע"י הפחתת ה"שארית" של 6 חודשים (ב-ד-תלח) ממוולד וי"ד לתשרי נקבל שמולד ניסן שלפניו הוא ד-ט-תרמב. תרמ"ב חלקים אלה שביקשו חכמי א"י להוסיף לדחיות היוו למעשה את סלע המחלוקת.
42. "דברי ימי העיבור האחרונים" (לעיל הערה 27) עמ' 351.
43. אלחוארזמי, אומנם אינו בן-ברית אבל נוכל לשער שכמולד הוא זוכה להערכה ולכבוד מצד חכמי בבל. וכשהוא מתעניין במקורות למניין בריאת העולם, מציגים לפניו חז"ל את "סדר עולם", ולפי שיטה זו הוא מגדיר בצורה נכונה את המניין לבריאת העולם שבספר זה, כפי שהסברנו לעיל בפרק החמישי.
44. אם אכן זו הייתה כוונתו של אלחוארזמי, כפי שסבור אריאל כהן אז מדוע אין אלחוארזמי כותב במפורש ששנת 1136 לשטרות היא שנת 4584 למולד בהר"ד. מדוע הוא צריך לציין ששנת 1135 לשטרות היא שנת 4582 "לפי מה שבתורה וכו'". ומדוע הוא צריך לבלבל אותנו עם ראשית שנה וסוף שנה.
45. אין להוציא מכלל אפשרות שהוא עצמו שגה בניסוחיו משום שלא היה מודע למנהגים השונים שלנו. הן מדובר כאן במלומד שאינו בן-ברית. גם בספרו של אלברוני על הלוח העברי מוצאים מידע לקוי. ועם כל הכבוד וההערכה לשני מלומדים אלה עלינו להניח שלפעמים הם טעו בניסוח הדברים והשאירו פתח לפירושים מטעים ולכן נעדיף את הנתונים המופיעים בעדויות ממקורות יהודיים.
46. ר' לעיל הערה 16.
47. כידוע, ביטל הרדב"ז במאה ה-16 את השימוש במניינים השונים וקבע את המניין לבריאת העולם למולד בהר"ד, המניין הנהוג היום, כמניין רשמי ומחייב בעם ישראל.

מכללת הרצוג
חזרה לתוכן הראשי

חזרה לתוכן פני

חזרה לשבת ומנוח